

## Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca

VLADIMIR GEIGER

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju arhivskoga gradiva, objavljenog i neobjavljenog, tiska i literature, i historiografije i publicistike i posebice memoaristike, rad prikazuje koje je odluke i naredbe J. Broz Tito osobno donosio ili odobravao potkraj Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću, a izravno su odredile sudbinu jugoslavenskih Nijemaca. U radu se problematizira i što je i koliko J. Broz Tito znao o sudbini jugoslavenskih Nijemaca, posebice o progonu, likvidacijama i logorskim stradanjima civila, starijih osoba, žena i djece. Zaključak je, pak, da je svatko odgovoran onoliko koliko je utjecao, ili mogao utjecati, na događaje oko sebe i u svome vremenu. J. Broz Tito je želio, i mogao, odlučivati o gotovo svemu, pa i o odnosu prema jugoslavenskim Nijemcima, i tu treba tražiti i mjeru njegovih, kao i bilo čijih, odgovornosti i zasluga.

Ključne riječi: Josip Broz Tito, folksdojčeri

Neki se i danas upinju očuvati dogmu o nepogrešivosti i bezgrješnosti Josipa Broza Tita. Druga krajnost su oni koji J. Broza Tita u mnogočemu osporavaju ili na neprimjereno osebujan način u mnogočemu i neutemeljeno sotoniziraju.

Teza o J. Brozu Titu kao zločincu i o njegovoj izravnoj i neupitnoj odgovornosti za sudbinu jugoslavenskih Nijemaca dominantna je, pak, u folksdojčerskoj historiografiji i publicistici.

\*

Početakom svibnja 1945. završen je Drugi svjetski rat. Za poražene zemlje nastupilo je vrijeme podnošenja odgovornosti. Kako to najčešće u povijesti i biva većinom ili uglavnom su trpjeli i stradali obični, *mali ljudi*, najčešće nedužni ili *malo krivi*.

Potkraj odnosno nakon Drugoga svjetskog rata komunistička vlast u Jugoslaviji pripadnicima njemačke manjine konfiscirala je imovinu i oduzela sva nacionalna i građanska prava. Naime, povijest i sudbina jugoslavenskih Nijemaca nerazdvojno je, jednostrano i isključivo, vezana uz propast Trećeg Reicha.

Ratni zločini koje je dio jugoslavenskih folksdojčera počinio, te njihovo nelojalno držanje tijekom okupacije, poslužili su i kao razlog i kao opravda-

nje za neljudsko postupanje sa njemačkom manjinom potkraj i nakon rata.<sup>1</sup> Kolaboracija jugoslavenskih folksdojčera ne razlikuje se u mnogočemu od primjerice mađarske, albanske, talijanske ili bugarske. Nakon svega kolektivnim krivcima su proglašeni samo Nijemci.<sup>2</sup>

Na svim područjima poslije uspostave partizanske/komunističke vlasti uslijedio je val uhićenja i likvidacija. Pri tome na udaru nisu bili samo folksdojčeri, nego i potencijalni politički protivnici iz svih nacionalnih/etničkih skupina.<sup>3</sup>

Do potkraj Drugoga svjetskog rata jugoslavenski folksdojčeri muškarci uglavnom su bili, dragovoljno ili prisilno, mobilizirani u njemačke vojne i poluvojne postrojbe i u kućama su ostali pretežno starci, žene i djeca. Njemačko stanovništvo, koje nije izbjeglo ili do tada protjerano, bilo je tijekom i nakon ratnih djelovanja prepušteno samovolji pobjednika. Bezakonje, pljačka, maltretiranja, ubojstva, silovanja žena, postali su potkraj i neposredno nakon rata svakidašnjica njemačke manjine u Jugoslaviji.<sup>4</sup> Samo neposredno poslije završetka ratnih djelovanja stradalo je prema poimeničnim pokazateljima na razne nasilne načine u svojim domovima preko 8.000 Nijemaca, od toga preko 1.000 Njemica i oko 100 njemačke djece.<sup>5</sup>

U zavičaju su ostali mahom folksdojčeri koji nisu bili izloženi neposrednoj ratnoj opasnosti i koji se nisu smatrali odgovornima za događaje u tijeku rata, očekujući da će se nastupom mira vratiti njihova rodbina, susjedi i prijatelji, ni ne pretpostavljajući da bi im se mogao dogoditi fatum kolektivne krivnje.

Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je 21. studenoga 1944. "Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile", kojom se određuje i položaj folksdojčera (Članak 1.: "Danom stupanja na snagu ove Odluke prelazi u državno vlasništvo: [...] 2. sva imo-

<sup>1</sup> Zoran JANJETOVIĆ, "Da li su Srbi počinili genocid nad Podunavskim Švabama?", u: Jovan Mirković (ur.), *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, Beograd 2005., 233.

<sup>2</sup> Zoran JANJETOVIĆ, "Logorisanje vojvodanskih Nemaca od novembra 1944. do juna 1945. godine", *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd 1997., 163.

<sup>3</sup> Ekkehard VÖLKL, "Abrechnungsfuror in Kroatien", u: Klaus Dietmar Henke und Hans Woller (Hrsg.), *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kolaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, München 1991., 358. - 394.

<sup>4</sup> *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, München - Sindelfingen 1991., 60. - 61., 79., 91., 120., 143., 147., 176., 180. - 181., 217., 232., 237. - 238., 259., 272. - 273., 279., 290., 301., 324., 339., 365., 375. - 376., 382., 418., 426. - 427., 429. - 430., 435., 451., 481. - 482., 485., 532., 585., 597., 602., 662., 667., 676., 679. - 680., 682., 694., 713.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Ergebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, München - Sindelfingen 1993., 6., 120., 176., 238., 259., 272., 290., 301., 324., 365., 418., 426. - 427., 481. - 482., 485., 532., 587., 597., 602., 662., 667., 676., 680., 713.; Zoran JANJETOVIĆ, *Beetwen Hitler and Tito. The disappearance of the Vojvodina Germans*, Beograd 2000.<sup>1</sup>, 196. - 198., 2005.<sup>2</sup>, 191. - 193. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>5</sup> *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Stationen eines Völkermords*, München, 1998., 313.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, München - Sindelfingen 1994., 1019.

vina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije [...]”<sup>6</sup> Odluka AVNOJ-a nije obvezivala na dokazivanje aktivnog potpomaganja okupatorskog režima, nego je pod njezin udar došla svaka osoba njemačke narodnosti koja se nije izravno suprotstavila nacizmu.<sup>7</sup> Pitanje folksdojčera u Jugoslaviji riješeno je jednostrano i bez kompromisa (konfiskacija imovine i protjerivanje odnosno upućivanje u logore). Takvo *rasističko* i *genocidno* stajalište protiv njemačke manjine donio je AVNOJ koji je, pak, trebao biti jamac jednakopravnosti jugoslavenskih naroda i narodnosti, pravdajući takav odnos kolektivnom krivnjom folksdojčera.<sup>8</sup> Na temelju Odluke AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. donesen je niz odluka, uredbi, tumačenja i zakona, kojima je omogućen i na kraju ostvaren *zakonit* progon folksdojčera.<sup>9</sup>

Komunističke vlasti su nakon rata i preostale Nijemce u Jugoslaviji odlučile protjerati iz zemlje. Predsjedništvo Ministarskog savjeta Demokratske Federativne Jugoslavije u Beogradu izvijestilo je 11. lipnja 1945.: “Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Njemce koji se nalaze u okviru granica Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato stvore povoljni tehnički uslovi.”<sup>10</sup> Štoviše, jugoslavenske vlasti su zauzele stajalište o zabrani povratka izbjeglih i prognanih folksdojčera iz Jugoslavije. Odluka, pak, da se onemogućiti povratak jugoslavenskih Nijemaca donesena je na sjednici Državne komisije za repatrijaciju koja je održana u Beogradu 22. svibnja 1945., s čime su se, zatim, suglasili Vlada DF Jugoslavije i Generalštab Jugoslavenske armije.<sup>11</sup> Za navedene odluke o protjerivanju i zabrani povratka folksdojčera nisu postojale nikakve zakonske osnove ni u jugoslavenskom, a niti u međunarodnom pravu. Folksdojčeri su bili jugoslavenski državljani, iako je zbog političkih razloga diplomacija DF/FNR Jugoslavije tada, kao i jugoslavenska historiografija kasnije, svjesno tvrdila drukčije.<sup>12</sup>

<sup>6</sup> Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, god. 1, br. 2, Beograd, 6. veljače 1945., 13. - 14.; Slobodan NEŠOVIĆ (prir.), *Zakonodavni rad Predsedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Predsedništva Privremene narodne skupštine (19 novembra 1944 - 27 oktobra 1945) po stenografskim beleškama i drugim izvorima*, Beograd 1951., 11., 17. - 20.

<sup>7</sup> Vladimir GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek, 2002., 11., 25., 27.; Vladimir GEIGER, “Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.”, u: Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnyak (ur.), 1945. - *razdjelnica hrvatske povijesti*, Zagreb 2006., 273.

<sup>8</sup> Jure VUJIĆ, *Trg maršala Tita. Mitovi i realnosti titoizma*, Zagreb 2007., 229.

<sup>9</sup> Vladimir GEIGER, Ivan JURKOVIĆ, *Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji*, Zagreb 1993., 86. - 87.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 26. - 31. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>10</sup> Arhiv Jugoslavije, Beograd, 50 - 35 - 73; Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 816, kut. 1, fasc. 5; Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIĆ, Mate RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, Slavonski Brod 2005., 155. - 157., 179. - 182.; Vladimir GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod 2006., 245. - 248.

<sup>11</sup> Arhiv Jugoslavije, Beograd, 50 - 35 - 73; Vladimir GEIGER, “Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina”, *Scrinia slavonica*, sv. 3, Slavonski Brod 2003., 521. - 522.

<sup>12</sup> Zoran JANJE TOVIĆ, “O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca”, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd, 2002. 25., 33.

Na Potsdamskoj konferenciji (17. srpnja do 2. kolovoza 1945.) savezničkih velesila pobjednica u ratu zaključeno je (XII "Uredno iseljavanje njemačkog stanovništva"<sup>13</sup>) da se preostalo njemačko stanovništvo iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske treba preseliti na područje Njemačke. Preseljenje (etničko čišćenje) legalizirano je kao najtrajnije i zadovoljavajuće rješenje, i trebalo se obaviti organizirano i na human način.<sup>14</sup> Oni koji se nisu našli u zaključcima Potsdamske konferencije, riješili su problem folksdojčera na još drastičniji način (ponajprije Jugoslavija).

Komunističke vlasti su jugoslavenske Nijemce smatrale nepoželjnom manjinom, te su ih se na različite načine nastojale riješiti. Kada su Sovjeti potkraj 1944. odlučili da u SSSR deportiraju na prisilni rad oko 30.000 jugoslavenskih folksdojčera, uglavnom žena, jugoslavenski se komunisti tome nisu ni formalno suprotstavili, iako su to bili jugoslavenski državljani.<sup>15</sup>

Jugoslavenski Nijemci su se u neposrednom poraću nalazili u krajnje mučnom položaju. Bili su jugoslavenski državljani, ali su bili lišeni svih državljanskih pa i temeljnih ljudskih prava, a država čiji su građani bili radila je na njihovu etničkom čišćenju.<sup>16</sup> Naime, konfiskacija folksdojčerske imovine i njihovo iseljavanje/protjerivanje iz Jugoslavije je najjednostavnije otvaralo mogućnost promjene vlasničkih odnosa i radikalnu promjenu demografske/etničke slike, posebice Banata, Bačke, Slavonije i Srijema.

Od sredine 1945. problem raseljenih osoba (*Displaced Persons*) u Austriji počeo se izrazito zaoštavati. Čehoslovačka, Mađarska i Jugoslavija otpočele su tada masovno protjerivati folksdojčere. Austrijska vlada je prosvjedovala saveznicima i inzistirala da se neodgodivo zatvore austrijske granice.<sup>17</sup> Britanske, američke i sovjetske okupacijske vlasti u Austriji ne samo da su poticale povratak tijekom rata izbjeglih/prognanih folksdojčera u Jugoslaviju, nego su iskazivale i protivljenje jugoslavenskim nastojanjima da onemoguće povratak izbjeglica/prognanika, a napose su se protivile jugoslavenskim nastojanjima da folksdojčere protjeruju iz Jugoslavije.<sup>18</sup>

Procjenjuje se da je od oko 500.000 Nijemaca, koliko ih je živjelo na području Jugoslavije do potkraj Drugoga svjetskog rata, oko 240.000 evakuirano pred naletom Crvene armije i NOV i POJ i nikada se više nije vratilo na svoja

<sup>13</sup> *Ujedinjene nacije. Zbirka dokumenata 1941 - 1945*, Beograd, 1947., 124. - 125.

<sup>14</sup> Fritz KROTZ, *Das Potsdamer Abkommen und seine völkerrechtliche Bedeutung*, Frankfurt/M - Berlin 1969.

<sup>15</sup> Z. JANJETOVIĆ, "Odlazak vojvodanskih Švaba - proterivanje ili iseljavanje", *Tokovi istorije*, br. 3-4, Beograd 1997., 113.

<sup>16</sup> Z. JANJETOVIĆ, "O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca", 33.

<sup>17</sup> Dušan NEČAK, "O problemu 'razseljenih oseb' (D. Ps.) in jugoslovenskih 'Volksdeutscher-jev' v Austriji te o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945 - 1947)", *Zgodovinski časopis*, letnik 50, št. 4 (105), Ljubljana 1996., 561. - 564.; Zoran JANJETOVIĆ, "Odlazak vojvodanskih Švaba - proterivanje ili iseljavanje", 113.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 33. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>18</sup> V. GEIGER, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", 521. - 524., 527. i tamo navedeni izvori i literatura.

ognjišta. Ako se ne računaju folksdojčeri mobilizirani u razne vojne postrojbe, oko 200.000 Nijemaca civila potpalo je pod komunističku vlast u Jugoslaviji. Od toga je jedna četvrtina stradala u koncentracijskim logorima, dok je ostatak nestao tijekom etničkog čišćenja ili je morao izbjeci. Potkraj 1944. do početka 1948. u logore je internirano oko 170.000 osoba.<sup>19</sup>

\*

Svjetski priručnici o ratnim zločinima, etničkom čišćenju i genocidu J. Brozu Titu daju istaknuto mjesto, među ostalim, očito je, i zbog odnosa prema jugoslavenskim folksdojčerima.<sup>20</sup> Historiografija i publicistika u Hrvatskoj ovu činjenicu rado zanemaruje.

U hrvatskoj historiografiji je i danas dominantna teza, koju zastupaju neki povjesničari, kao primjerice Ivo Goldstein (Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), da iako se u javnim istupima J. Broza Tita potkraj Drugoga svjetskog rata “češće javlja i riječ osveta, (no) nema podataka da je osobno poticao masovne osvetničke akcije ili da ih je izravno odobravao. Štoviše, postoje podaci o njegovu suprotstavljanju nasilju [...]. Međutim njegova upozorenja nisu bila dovoljno stroga [...]”<sup>21</sup>

U slučaju jugoslavenskih Nijemaca, nisu nam poznati podaci o suprotstavljanju J. Broza Tita nasilju koje su provodili i predvodili NOV i POJ odnosno JA potkraj Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću. Naprotiv. Upravo je odnos NOV i POJ/JA i “narodnih” vlasti prema jugoslavenskim Nijemcima, kojima je pripisana i ozakonjena kolektivna krivnja, ogledni primjer ključne uloge J. Broza Tita u provođenju etničkoga čišćenja u Jugoslaviji potkraj Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću.

J. Broz Tito je s dijelom Vrhovnog štaba NOV i POJ pristigao 4. listopada 1944. u Vršac, odakle je rukovodio borbama do prelaska u Beograd.<sup>22</sup> Iz Vršca je J. Broz Tito 16. listopada 1944. uputio komandantu 1. armijske grupe NOVJ Peki Dapčeviću, depešu kojom je naredio: “Pošalji mi hitno preko Bele Crkve za Vršac jednu od najboljih, jakih brigada eventualno krajišku. Potrebna mi je da očistim Vršac od švapskih stanovnika. [...] Držite ovo u tajnosti.”<sup>23</sup>

<sup>19</sup> *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948. Die Stationen eines Völkermords*, 4., 290.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, München 2003., 155.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, Beograd 2004., 196. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>20</sup> Usp. primjerice: Gunnar HEINSOHN, *Lexikon der Völkermorde*, Reinbeck bei Hamburg 1999., 322. i tamo navedena literatura.

<sup>21</sup> Ivo GOLDSTEIN, “Josip Broz Tito – između skrupuloznoga historiografskog istraživanja i političke manipulacije”, *Dijalog povjesničara - istoričara*, 6, Zagreb 2002., 320. Usp. Ivo GOLDSTEIN, “Značenje godine 1945. u hrvatskoj povijesti i osvetnički gnjev”, u: Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnjak (ur.), *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, Zagreb 2006., 72.

<sup>22</sup> Branislav ILIĆ, Vojislav ĆIRKOVIĆ (prir.), *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*, Beograd 1988., 90.

<sup>23</sup> Josip BROZ TITO, *Sabrana djela*, Tom dvadeset četvrti, 6. oktobar – 15. novembar 1944., Zagreb - Beograd 1982., 88.; Milovan DŽELEBDŽIĆ, *Tito u Vršcu 16 - 25. oktobar 1944*, Novi Sad - Beograd - Vršac 1984., 105.; Radomir BULATOVIĆ, *Titov borbeni put (1943 - 1945). Posebni osvrt na objekte u kojima je boravio i radio*, knj. 2., Sarajevo 1988., 224.

U svrhu “čišćenja Vršca od švapskih stanovnika” upućena je u Vršac 1. krajiška brigada 5. krajiške udarne divizije 1. proleterskog korpusa NOVJ.<sup>24</sup> Nakon teških borbi, Vršac je 2. listopada 1944. zauzela Crvena armija, a sljedećeg dana pripadnici NOV i POJ uhitili su nekoliko stotina folksdojčera muškaraca, od kojih je 200 odmah ubijeno. Od listopada do prosinca 1944. nekoliko tisuća civila folksdojčera, ali i drugih, pretežno muškaraca, odvedeno je u obližnji likvidacijski logor. Tijekom mjeseca listopada ubijeno je 700 lokalnih Nijemaca. Prema poimeničnim pokazateljima u Vršcu i okolnim mjestima utvrđeno je 1.038 žrtava, od kojih su 647 iz grada Vršca.<sup>25</sup> Povjesnica 1. krajiške brigade navodi da su u Vršcu “imali (su) pune ruke posla”, ali “čišćenje Vršca od švapskih stanovnika”, naravno, ni ne spominje.<sup>26</sup> No, njemačka i austrijska historiografija i publicistika donose brojne i opsežne prikaze kako su krajišnici, ali i drugi pripadnici NOV i POJ prije i poslije njih, potkraj 1944. udovoljili naredbi J. Broza Tita za “čišćenje” Vršca.<sup>27</sup>

U historiografiji su objavljeni mnogobrojni navodi, podaci i dokumenti o tome kako su postrojbe NOV i POJ/JA djelovale i odnosile se prema zarobljenim neprijateljskim vojnicima i civilima, posebice potkraj Drugoga svjetskog rata, a i u neposrednom poraću.<sup>28</sup> Štoviše, danas nam je poznat niz događaja i

<sup>24</sup> J. BROZ TITO, *Sabrana djela*, Tom dvadeset četvrti, 6. oktobar – 15. novembar 1944., 266.

<sup>25</sup> Helmut FRISCH, *Werschetz (Versecz – Vršac). Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, Wien, 1982., 665. - 673.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, 50. - 51., 148. - 151., 163. - 166., 399. - 413.; [www.totenbuch-donauschwabern.at](http://www.totenbuch-donauschwabern.at). i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>26</sup> Milorad GONČIN, Stevo RAUŠ, *Prva krajiška udarna proleterska brigada*, Beograd 1981., 264.

<sup>27</sup> Usp. Leopold ROHRBACHER, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, Salzburg 1949., 75. - 80.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944 - 1948. Die Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, Graz 1991., 145. - 149.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf 1961., München 1984., Augsburg 1994., München 2004., 90E. - 93E.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, 129., 198., 210. - 215., 356. - 362.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, 44. - 59.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 - 1948*, München - Sindelfingen 1995., 263. - 266., 700. - 702., 710. - 711.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948. Die Stationen eines Völkermords*, 106. - 107.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 62. - 63.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 75. - 76.; H. FRISCH, *Werschetz (Versecz – Vršac). Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, 637. - 688.; Robert HAMMERSTIEL, *Von Ikonen und Ratten. Eine Banater Kindheit 1939 - 1949*, Wien - München 1999. ili u srpskom prijevodu: Robert HAMERŠTIL, *O ikonama i pacovima. Jedno banatsko detinjstvo 1939 - 1949*, Vršac, 2003. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>28</sup> Usp. primjerice: Jera VODUŠEK STARIČ, *Prevzem oblasti 1944 - 1946*, Ljubljana, 1992. ili hrvatsko izdanje: Jera VODUŠEK STARIČ, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944. - 1946.*, Zagreb 2006.; Mitja FERENC, *Prikrito in očem zakrito. Prikrito grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*, Celje 2005.; Mitja FERENC, Želimir KUŽATKO, *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici*

postupaka partizanskih i komunističkih vlasti tijekom Drugoga svjetskog rata i posebice u neposrednom poraću, koji se najjednostavnije mogu nazvati zločinima.

Naredbom predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vrhovnog zapovjednika NOV i PO Jugoslavije J. Broza Tita, od 17. listopada 1944., uvedeno je izvanredno stanje na području Banata, Bačke i Baranje, odnosno uvedena je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju. U nadležnost NOV i POJ prešla je tom odlukom na navedenim područjima sva izvršna i sudska vlast. Naredbom, pak, J. Broza Tita od 27. siječnja 1945., Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju je ukinuta.<sup>29</sup>

Na sjednici NKOJ-a održanoj 30. listopada 1944., predsjednik NKOJ-a maršal Jugoslavije J. Broz Tito je objasnio: “[...] Uspostavu vojne vlasti u Vojvodini diktirali su specijalni problemi u Vojvodini, - isterivanje Nemaca [...]. Pitanje iseljavanja Nemaca mi moramo rešiti, jer je to većita opasnost za našu zemlju. To pitanje ćemo postepeno rešavati. Zasada će se sve sposobno od 16 do 60 godina svršavati u radne bataljone i upotrebljavati na razne radove. Kolonizaciji našeg stanovništva u Vojvodini namesto isteranih Nemaca treba odmah pristupiti. Tj. na nemačka imanja odmah naseljavati Srbe, Crnogorce, Ličane i td, i to siromašne i poštene porodice. [...]”<sup>30</sup>

Glavni narodno-oslobodilački odbor Vojvodine u proglasu od 14. studenoga 1944. svim NOO-ima u Bačkoj, Banatu i Baranji objasnio je razloge uvođenja vojne uprave: “Kao što vam je poznato, odlukom Vrhovnog komandanta naše vojske, druga Tita u Banatu, Bačkoj i Baranji uvedena je Vojna uprava. Ova mera poduzeta je zbog toga što u ovim našim krajevima živi mnogo Nemaca i Mađara koji su se za vreme okupacije neprijateljski držali prema Slovenskom stanovništvu učestvujući u svim zverstvima koje je okupator organizovao protiv našeg naroda. Naročito su ovdašnje Švabe varvarski se odnosile prema Srbima, a i ostalim našim narodima. Zato je potrebno da se temeljito obračunamo sa svim Švabama a i sa onim Mađarima koji su vršili zločine. [...]”<sup>31</sup>

*ci Sloveniji/Prikrita grobišča Hrvatov v Republiki Sloveniji/Hidden Croatian Mass Graves in the Republic of Slovenia*, Zagreb 2007.; Josip JURČEVIĆ, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb 2005.; Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944 - 1953.*, Beograd 2006.; Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIĆ, Mate RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, Slavonski Brod 2005.; Vladimir GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod 2006.; Vladimir GEIGER, Mate RUPIC, Mario KEVO, Egon KRALJEVIĆ, Zvonimir DESPOT (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, Slavonski Brod - Zagreb 2008. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>29</sup> Jelena POPOV, “Razlozi uvođenja vojne uprave na području Banata, Bačke i Baranje 1944.”, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 55, Novi Sad 1997., 87. - 109.

<sup>30</sup> Arhiv Josipa Broza Tita, Beograd, NKOJ - 87; Branko PETRANOVIĆ, Ljiljana MARKOVIĆ (prir.), *Zapisnici NKOJ-a i Privremene vlade DFJ 1943 - 1945.*, Beograd 1991., 54.

<sup>31</sup> Đoko IVANOVIĆ, “Baranja u NOR-u i revoluciji - oktobar 1944 - april 1945.”, u: Dušan Čalić (ur.), *Zbornik radova Tri stoljeća “Belja”*, Osijek 1986., 350.

Kako je, pak, tada jugoslavenskim Nijemcima nametnuta kolektivna krivnja i obrazložen njihov progon i etničko čišćenje, te kakva je u tome bila uloga J. Broza Tita, opisao je slikovito Pavle Ugrinov, sudionik partizanskog pokreta, istaknuti vojvođanski književnik: “[...] Prvi put sam tada, pred sam kraj rata, dok sam se još nalazio u brigadi, čuo Titov glas, ne neposredno, njegov živi glas, već preko radija [...]. Ali ono što sam jedino iz čitavog tog njegovog dugačkog govora zapamtio, i što mi se snažno urezalo u svest, bila je jedna rečenica koja se odnosila na naše dojučerašnje sunarodnike, na naše Švabe [...]. ‘Nemci nisu zaslužili da žive u našoj zemlji i njih ćemo sve iseliti!’ – glasila je ta Titova rečenica. [...] Pitam se sada: da li su sva ona nedela Nemaca i njihovih sunarodnika u Banatu bila zaista dovoljno velik razlog za totalnu odmazdu nad svim Švabama u Jugoslaviji? Jesu li oni baš svi bili krivi, jesu li baš svi bili – nacisti? Svakako da nisu baš svi bili krivi a još manje su svi bili nacisti! [...]. Da li, naime, to ukupno stanje stvari odgovara onome što se na kraju rata i prema dužnima i nedužnima preduzimalo, i onome što je nakon toga usledilo: svi oni logori, silne odmazde, i najzad potpuno istrebljenje Nemaca?! [...] I zašto na taj surov, najsuroviji način, u kojemu su se brza streljanja činila čak kao sama milost poslata sa neba, prema onome što je ostale zadesilo u logorima? Zar ih nismo prosto ‘očistili’, isto kao što su nacisti – Nemci ‘očistili’ Jevreje, i to sve do jednoga?! I zar naša brigada (jedna od više sličnih) nije bila brigada ‘čistača terena’, koja je uistinu izvršila istrebljenje dela jednog naroda koji je živio sa nama još od samog doseljenja?!”<sup>32</sup>

Bezakonje koje provode pripadnici NOV i PO Jugoslavije nakon ulaska u mjesta nastanjena njemačkim stanovništvom, kao maltretiranja, pljačke i silovanja možemo objasniti i kao stihiju, a pojedinačna ubojstva kao događaje ovisne o lokalnom stanju od slučaja do slučaja. No, masovna ubojstva folksdojčera organizirano su provedena u mnogobrojnim mjestima, posebice u Vojvodini (Alibunar, Bačka Palanka, Banatski Despotovac, Bečkerek, Charlevill, Kikinda, Kovin, Mastort, Mramorak, Nemačka Crnja, Omoljica, Pančevo, Ruma, Sarča, Sivic, Srijemska Mitrovica, Stara Pazova, Starčevo, Vrbas, Vršac, Zemun, Zichydorf)<sup>33</sup>, očito ne bez naređenja, odobrenja i(li), pak, znanja najviših tijela i pojedinaca NOV i PO Jugoslavije, uključujući i J. Broza Tita.

Nakon preuzimanja vlasti u pojedinim naseljima, prema uputama Odjeljenja za zaštitu naroda jedinice Korpusa narodne obrane Jugoslavije uhićivale su folksdojčere i predavale ih u logor Komande područja.<sup>34</sup>

U početku su logoraši korišteni kao radna snaga izvan logora, primjerice za sezonske radove u poljoprivredi. Uskoro se, međutim, pristupilo sustavnije

<sup>32</sup> Pavle UGRINOV, *Antiegzistencija*, Beograd 1998., 112. - 116.

<sup>33</sup> Z. JANJETOVIĆ, “Logorisanje vojvođanskih Nemaca od novembra 1944. do juna 1945. godine”, 153. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>34</sup> Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, 101. - 102., 180. - 181.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 139. - 144., 246. - 247.; V. GEIGER, M. RUPIC, M. KEVO, E. KRALJEVIĆ, Z. DESPOT (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, 252. - 254., 255. - 259., 499. - 500. i tamo navedeni izvori i literatura.



njihovu zapošljavanju na poljoprivrednim dobrima i u različitim poduzećima. Uvjeti boravka u logorima, posebice higijenski uvjeti i prehrana, bili su više nego oskudni i nedostatni. Mnogi pobolijevaju i umiru. Posebice od jeseni/zime 1945. u logorima haraju epidemije tifusa i poprimaju zastrašujuće razmjere. Na tešku sudbinu logoraša utjecali su, osim nepovoljnih uvjeta smještaja, izrazito slaba prehrana, nedovoljna higijena, pomanjkanja lijekova i liječničke pomoći, razne bolesti, te naporni radovi na koje zatočenici nisu bili navikli. Umiralo se većinom od bolesti, posebice tifusa, iznemoglosti, zime i gladi. Likvidacije u logorima nisu bile masovne i učestale, ali je bilo i zlostavljanja i ubijanja.<sup>35</sup>

Generalštab Jugoslavenske armije Ministarstva narodne obrane DF Jugoslavije, Beograd, uputio je 7. svibnja 1945. naredbu predsjednika Ministarskog savjeta i ministra Narodne obrane DF Jugoslavije J. Broza Tita svim podčinjenim štabovima i komandama o korištenju radne snage iz logora za jugoslavenske Nijemce: "Po izveštajima koji su mi stigli neracionalno se iskorištava ljudska radna snaga iz nemačkih logora u Vojvodini: Dobar deo ljudi i žena ne ide uopšte na rad, drugi rade kratko vreme, jer izgube velik deo vremena odlazeći do mesta rada i vraćajući se natrag. Ima ih mnogo koji uopšte nerado idu iz logora na rad. Međutim, poljoprivreda u Vojvodini oskudeva sada neobično mnogo u ljudskoj radnoj snazi. Da bi se Nemci i Nemice iz logora što bolje i racionalnije iskoristili za poljoprivredne radove naređujem da se nemačka ljudska snaga što više iskorištava na državnim dobrima u Vojvodini. Postupak u logorima mora da bude takav da Nemci rado idu na rad poljoprivredni dobijajući povlastice ako na to pristaju. Zbog nedostatka poljoprivrednih radnika u Vojvodini određujem općenito da se radna snaga iz nemačkih logora dok traje setva prvenstveno upotrebljavaju za poljoprivredne radove. Komandanti logora obaveštavaće me jedanput mesečno o raspodeli radnih snaga iz logora i o vrsti poslova koje ta radna snaga vrši."<sup>36</sup>

Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova FNR Jugoslavije, od 18. siječnja 1946., na području Jugoslavije u logorima je 117.485 folksdojčera, od toga 34.214 muškaraca, 58.821 žena i 24.422 djece, a na slobodi se nalazi 12.897 folksdojčera. Na području Hrvatske u logorima je 10.600 folksdojčera, od toga 3.000 muškaraca, 4.500 žena i 3.100 djece, a na slobodi se nalazi 2.000 folksdojčera, od toga 700 muškaraca, 1.000 žena i 300 djece.<sup>37</sup>

<sup>35</sup> *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948. Die Stationen eines Völkermords*, 125. - 241.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 95. - 130.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948*, 119. - 169. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>36</sup> Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1643 SNOS, kut. 18, fasc. 1; Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 1491, kut. 6, fasc. 22; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II, knj. 15, Beograd 1982., 442. - 443.; Z. JANJETOVIĆ, *Beetwen Hitler and Tito. The disappearance of the Vojvodina Germans*, 2000.<sup>1</sup>, 291. - 292., 2005.<sup>2</sup>, 283.; J. JURČEVIĆ, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, 355.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunističke represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 156.

<sup>37</sup> Arhiv Jugoslavije, Beograd, 50 - 35 - 73, Tabela pregled logorisanih i nelogorisanih Nemaca na teritoriji Jugoslavije; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, 312.

Ministar unutarnjih poslova FNR Jugoslavije, Aleksandar Ranković, u opsežnom je izvješću Vladi FNR Jugoslavije, u siječnju 1947., naveo da se u logorima za pripadnike njemačke narodnosti na području Autonomne pokrajine Vojvodine još uvijek nalazi 100.000 osoba. "Stanje u ovim logorima je vrlo loše u svakom pogledu. Smeštaj, higijenske prilike, ishrana, odeća i obuća su daleko ispod minimalnih zahteva za uredno življenje."<sup>38</sup>

U jugoslavenskim koncentracijskim logorima je smrtno stradalo najmanje 50.000 do 60.000 pripadnika njemačke manjine. Do sada je oko 50.000 žrtava poimenično identificirano.<sup>39</sup> Najmanje 10.000, a moguće je i do 20.000 hrvatskih Nijemaca, većina preostalih u zavičaju, internirano je u razdoblju od 1945. do 1947. godine u koncentracijske logore, u kojima je najmanje nekoliko tisuća izgubilo život.<sup>40</sup> Najnovija istraživanja navedene brojke utemeljeno povećavaju.

Logori za folksdojčere u Jugoslaviji su ukinuti do ožujka 1948. Najprije su pušteni radno sposobni, ali su bili prisilno obvezani na trogodišnji rad, uglavnom fizički, u rudnicima, tvornicama ili poljoprivrednim dobrima, te su i dalje živjeli u izrazito teškim uvjetima. Nije im bilo dopušteno da se udaljavaju iz mjesta boravka i rada bez dozvole. Neki su i dalje radili pod oružanom pratnjom i stražom, pa i bez ikakve novčane nadoknade. Položaj folksdojčera nije bio ni nakon ukidanja logora mnogo bolji.<sup>41</sup>

Skupina folksdojčerki iz logora Bački Jarak prebačena je 1946. na rad u Rakovicu kraj Beograda, u vrtlarstvo Belog dvora. Tamo su logorašice u vrtovima radile po cijele dane. Bile su izrazito loše odjevene, hranile su se uglavnom od otpadaka povrća, uglavnom kupusa i krumpira, a bile su smještene u velikom skladištu, gdje su i spavale na podu. Prema svjedočenju jedne logorašice: "Jednom je došao Josip Broz Tito i razgledao baštu i uređaje, pa je došao i do velikog magacina sa logorašima. Logoraše su u međuvremenu bili sakrili u jednom uglu magacina, iza jedne ograde. Tito je video slamu na podu sa rasutim stvarima. 'Ko je unutra?' zapitao je pratioce. 'Logoraši', odgovorio je upravnik. 'A što spavaju na podu?' pitao je Tito dalje. 'Pa to su naši logoraši, oni uvek spavaju na podu', odgovorio je upravnik. 'Ako oni ovde rade, onda moraju imati krevete', završio je Tito razgovor. Sledećeg dana su doneli vojničke krevete za logoraše. Tito je dolazio dva-tri puta godišnje da razgleda staklene bašte, ali se pritom obraćao samo upravniku [...]"<sup>42</sup>

<sup>38</sup> Arhiv Jugoslavije, Beograd, 50 – 33 – 64. Ministarstvo unutrašnjih poslova Federativne Narodne Republike Jugoslavije Str. pov. Broj 15, 21. januara 1947. Beograd, Vladi Federativne Narodne Republike Jugoslavije Generalnom sekretarijatu Beograd.

<sup>39</sup> Usp. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München - Sindelfingen 1994.; [www.totenbuch-donauschwabens.at](http://www.totenbuch-donauschwabens.at).

<sup>40</sup> E. VÖLKL, "Abrechnungsfuror in Kroatien", 378.; Vladimir GEIGER, "Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. - 1947.", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 3, Zagreb 2006., 1085.

<sup>41</sup> Z. JANJETOVIĆ, *Beetwen Hitler and Tito*, 2000.<sup>1</sup>, 289. - 290., 2005.<sup>2</sup>, 281. - 282. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>42</sup> Stefan BARTH, Nadežda RADOVIĆ, "Bilo mi je lepo da posmatram dve sestre dok šetaju i mole se", *Fenster*, br. 3, Sremski Karlovci, avgust 2005., 14. - 15.; Stefan BARTH, Nadežda RA-

Milovan Đilas opisuje posjet J. Broza Tita poljoprivrednom dobru "Belje" 1948., gdje se skupina najviših jugoslavenskih dužnosnika nalazila u lovu. "Početkom septembra 1948. godine – dakle: posle sukoba sa Staljinom – Tito je poveo Rankovića i mene u lov na jelene, na Belje. Vozeći se kočijom, poput grofova, primetio sam dugačku baraku s izvešenim rubljem i bedno obučanim ženama i decom. Lovočuvar mi je rekao da su to 'Švabe' – kao što u Vojvodini nazivaju nemačku manjinu. Ušao sam u baraku: petnaestak porodica, pregrađenih ćebadima i šatorskim krilima. Žene su mi ispričale da one i muževi rade bez plate, da su prisvojile ledinu iza barake i pretvorile je u vrt, da nemaju nikakva prava, nikakve medicinske zaštite. Robovi. Izložio sam to, kad smo se okupili u lovačkoj vili. Ranković je rekao da takvih ima tridesetak hiljada, rasturenih: mahom su preostali zbog potrebe za radnom snagom. Užasavali smo se, kao da to nije kod nas i pod nama. Tito je odrezao: Dati im građanska prava kao i drugima!... Što danas mislim o tome? Pobjednik se postaje služenjem i žrtvovanjem svojim legijama. A kobna, neoprostiva greška pobjednika je krojenje sudbine ljudi i naroda po ratnim gledanjima i odnosima..."<sup>43</sup>

O teškim uvjetima života folksdojčera koji se nalaze na prisilnom radu slikovito je izvješće CK KP Jugoslavije, Komisije za selo, od 16. travnja 1949., o stanju na poljoprivrednom dobru "Novi Beograd", koje je bilo dostavljeno i J. Brozu Titu ("U 'Novom Beogradu' 59 Nemaca, puštenih iz logora, stanuje u jednom starom adaptiranom svinjcu pod vrlo nehygienjskim uslovima. Skoro na svakom krevetu leži po neko bolestan, a lekarske kontrole nema").<sup>44</sup>

Hrvatska kazališna glumica, Osječanka Gita Šerman - Kopljar, prošla je u poraću kao Njemica, tada petnaestogodišnjakinja, tijekom 1945. i 1946. logore Josipovac kraj Osijeka i Valpovo.<sup>45</sup> U svojim prisjećanjima oslikava kako je kasnije J. Broz Tito lakonsko tumačio sudbinu jugoslavenskih Nijemaca: "U to je vrijeme u Osijek često dolazio Tito koji je išao u Baranju u lov i u svoj dvorac u Tikvešu. Osječki je gradonačelnik bio Matija - Moco Bunjevac i on je znao doći u kazalište i pozvati nekolicinu nas da uljepšamo program jer je Jovanka, Titova žena voljela glazbu, voljela je da se nešto svira i pjeva. Iz kazališta je često išlo nas nekoliko zajedno s Olgicom Miler i Zdenkom Dobekom s Radio Osijeka. Prvi puta sam sjedila između Tita i Jovanke na večeri negdje u zimi 1960. godine. Tito je svima govorio 'ti' i upitao me jesam li udana i za koga. Taman sam bila 'friško' u braku, neka tri mjeseca i pohvalila sam se da je moj muž učitelj, ali i lovac. Tada sam mu za večerom rekla da sam bila u logoru, misleći da je bolje da mu to sama odmah kažem, nego da mu to kasnije serviraju njegove 'službe'. Rekao je samo: 'Dobro ste i prošli. Mogao sam ja to

DOVIĆ, *Dečak iz komšiluka. Životna priča Stefana Barta (Stefan Barth), rođenog 1937. godine u Futogu, Sremski Karlovci - Erlangen 2005. - 2006.*, 95. - 96.

<sup>43</sup> Milovan ĐILAS, *Revolucionarni rat*, Beograd, 1990., 410. - 411.; Z. JANJETOVIĆ, *Beetwen Hitler and Tito*, 2000.<sup>1</sup>, 291., 2005.<sup>2</sup>, 282. - 283.

<sup>44</sup> Arhiv Josipa Broza Tita, Beograd, Kabinet maršala Jugoslavije - II-3-a-2/19; Z. JANJETOVIĆ, *Beetwen Hitler and Tito*, 2000.<sup>1</sup>, 290., 2005.<sup>2</sup>, 282. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>45</sup> Vladimir GEIGER (pir.), *Radni logor Valpovo 1945. - 1946. Dokumenti Osijek*, 1999., 31., 407.

napraviti i drugačije kao neki drugi. Ovako ste ipak izašli iz logora.‘ Kasnije me uvijek zvao, Mala Švabica.’<sup>46</sup>

J. Brozu Titu osobno obraćali su se pisanim molbama za različite stvari i pomoć u rješavanju raznih pitanja mnogobrojni pojedinci, od neposrednog poraća 1945. nadalje, o čemu je sačuvano opsežno arhivsko gradivo.<sup>47</sup> Među njima je bilo i folksdojčera. Supružnici Ignac Roland Juvan, rođen 1872. i Marija Juvan, rođena 1893., obratili su se J. Brozu Titu iz Hamburga 15. svibnja 1946. pismom na njemačkom jeziku, navodeći da su vjerni Jugoslaviji, te ga mole da im pomogne u hrani.<sup>48</sup> Michael Gratz, rođen 1877. u Indiji, obratio se J. Brozu Titu iz Neubibera kraj Münchena potkraj 1951. pismom na njemačkom jeziku moleći ga da njemu i supruzi pomogne novčano.<sup>49</sup> Prema sadržaju pisama razvidno je da su ih pisali stariji, bolesni, očito očajni, pa i naivni ljudi. Nikakvog odgovora ili, pak, primjedbe J. Broza Tita na ove zamolbe nije bilo. Uostalom, kao i odgovora na mnogobrojne zamolbe koje su J. Brozu Titu prišjele od pojedinaca iz Jugoslavije za pomoć u najrazličitijim stvarima.

M. Đilas je u promišljanju sudbine jugoslavenskih Nijemaca i odgovornosti najviših jugoslavenskih dužnosnika, a i osobno J. Broza Tita, kasnije zapisao: “U stvari se Politbirou jedino nametnuo problem mađarske manjine, budući je sudbina nemačke manjine (Folksdojčera) bila takoreći predodređena. [...] I ratnicima i narodu su ‘naši’ Nemci toliko dozlogrdili da je u CK mnogo puta spominjano i isterivanje nemačkog življa sa našeg tla. No možda bi se mi i predomislili da Rusi, Poljaci i Česi već nisu zaključili, a delimično i izvršavali, isterivanje Nemaca. Mi smo stav prihvatili bez zasedanja, bez diskusije – kao nešto što su ‘nemačka zločinstva’ učinila shvatljivim i opravdanim. Preostali nemački živalj su počeli ulogorivati [...] Ranković je kasnije priznao da je tamo [u logorima] stanje strašno. A Kardelj je isticao da smo time izgubili najproduktivniji živalj. Držim da je Tito ćutao zbog toga što je smatrao da je tako moralo. I ja sam neminovnostima i ‘nemačkim zločinstvima’ zasipao svoju svest i savest... [...] narod, žena i deca, ne mogu biti krivi za zločine svojih vlastodržaca.”<sup>50</sup>

Mirko Tepavac, tijekom Drugoga svjetskog rata i u jesen 1944. istaknuti partizanski i komunistički rukovodilac za Banat, o osobnosti i karakteru vlasti J. Broza Tita i između ostaloga, o njegovoj odgovornosti za sudbinu jugoslavenskih Nijemaca navodi: “Ne mislim, dakle, da njegove [J. Broz Tito] privat-

<sup>46</sup> Renata TRIŠLER, “Interview: Gita Šerman-Kopljar, velika osječka glumica i umjetnica, esekerka nagrađena Redom Danice hrvatske. Život na kazališnim daskama dug 50 godina”/“Das Interview: Gita Šerman-Kopljar, eine grosse Osijeker Schauspielerin und Künstlerin, eine Essekerin, die mit dem Preis des Ordens des Kroatischen Morgensterns ausgezeichnet wurde. Ein 50-Jähriges Leben auf Theaterbrettern”, *Deutsches Wort/Njemačka riječ*, br./[Nr.] 55, Osijek, ožujak/März 2005., 6./9. - 10.

<sup>47</sup> Milan V. TERZIĆ, *Titova vještina vladanja. Maršal i maršalat 1943 - 1953*, Podgorica 2005.

<sup>48</sup> Arhiv Josipa Broza Tita, Beograd, Kabinet maršala Jugoslavije – I-5/4.

<sup>49</sup> Isto.

<sup>50</sup> M. ĐILAS, *Revolucionarni rat*, 410., 412.

ne osobine – otvorenost, neposrednost i lični šarm – mogu da natkrile odgovornost koju on malo sa kim može da podeli: za pobednički samozadovoljno, brutalno sasecanje građanske opozicije neposredno posle rata [...]; za volontarizam i represiju kakvi su bili nasilna kolektivizacija i pogromaški ‘otkup’ neposredno posle rata, za genocidni izgon celokupnog nemačkog stanovništva, a iznad svega - za sadističko zlostavljanje dogmatizovanih saboraca na Golom otoku posle 1948. Ni sebe, a kamoli njega ne izuzimam od takve odgovornosti, ma kakve i ma kolike bile zasluge za bilo šta drugo. Svako je odgovoran onoliko koliko je uticao, ili mogao uticati, na događaje oko sebe i u svom vremenu. Tito je želeo, i uspeo, da odlučuje o svemu, i tu treba tražiti i meru njegovih – kao i bilo čijih – krivica i zasluga.”<sup>51</sup>

J. Broz Tito je, naravno, znao za mnogobrojne logore za jugoslavenske Nijemce jer je i sam o tome odlučivao. Pitanje je, pak, je li znao za pravo stanje u logorima. Izveštaji koje je o tome dobivao bili su “frizirani”, kao što su mnogi izveštaji u totalitarnim zemljama. No, to nije nikakvo opravdanje za njega.<sup>52</sup>

Jesu li sve surovosti koje su potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata nad jugoslavenskim Nijemcima počinjene bile dio konkretnih naredjenja jugoslavenskoga političkog vrha, uključujući i J. Broza Tita, ili je u vremenu bezakonja, kao i u svakoj revoluciji u kojoj je masama pušteno na volju, rulja puštena da se zasiti kako se ne bi okrenula protiv svojih nalogodavaca, koji im u tom trenutku nisu mogli ponuditi ništa osim tuđe imovine i svojih parola.<sup>53</sup>

Hrvatski povjesničari koji su skloni “promatrati komunizam kao devijaciju unutar humanističkog sustava vrijednosti” tvrde, kao primjerice Goran Hutinec (Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), da su žrtve komunističkih zločina tijekom rata i u neposrednom poraću golemom većinom muškarci, s vrlo malim udjelom žena i djece, uglavnom osobe koje su sudjelovale ili mogle sudjelovati u političkom životu, te da “narodni neprijatelji” nisu sankcionirani na temelju genotipa, nego na temelju političkih kriterija – u nekim slučajevima na temelju konkretnih djela, a u drugim slučajevima, pak, zbog straha od mogućih budućih djelovanja.<sup>54</sup> No, sudbina jugoslavenskih Nijemaca ne potvrđuje navedene tvrdnje. Naprotiv.

Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutarnjih poslova FD Hrvatske, Zagreb, izvijestila je 7. srpnja 1945. oblasne i okružne Narodne odbore koga se treba smatrati Nijemcem, internirati u logor i protjerati: “[...] u obzir za iseljavanje dolaze svi Njemci i Njemice po slijedećem kriteriju: 1) Kome je materinski jezik njemački (potječe iz braka Njemca ili Njemice).- 2) Tko potiče iz braka u kome je otac Njemac.- Od ovoga se izuzi-

<sup>51</sup> Aleksandar NENADOVIĆ, *Mirko Tepavac. Sećanja i komentari*, Beograd 1998., 134. - 135.

<sup>52</sup> Z. JANJETOVIĆ, *Beetwen Hitler and Tito*, 2000.<sup>1</sup>, 292., 2005.<sup>2</sup>, 284.

<sup>53</sup> Tomislav KETIG, “Na margini knjige ‘Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944 - 1948’”, *Fenster*, br. 3, Sremski Karlovci, avgust 2005., 41.

<sup>54</sup> “Globusov okrugli stol Hipoteka 10. travnja. Pavelić i Hrvati 1941. - 2008.”, *Globus*, Zagreb 11. travnja 2008., 49.

maju: 1) Tko je aktivno pomagao narodno-oslobodilačku borbu (ostaje zajedno sa svojom užom porodicom – djeca, otac i majka).- [...] 2. Njemice udane za Jugoslavenke sa djecom.- 3. Djeca do uključivo 16 godina iz braka Jugoslavenke sa Njemcem, ukoliko se takova Jugoslavenka odluči da ostane u zemlji i napusti muža Njemca. Ženi Jugoslavenki udatoj za Njemca ostaje slobodno da bira dali će poći sa mužem ili će ostati u zemlji sa djecom do 16 godina. U koliko se radi o ženskom bračnom partneru nejugoslavenske narodnosti takva je žena dužna da slijedi muža Njemca.- [...]”<sup>55</sup>

Mnogobrojna tipska rješenja o oduzimanju imovine i protjerivanju iz Jugoslavije odnosno interniranju u logore navode i bez iznimke žene, djecu i starije osobe na koje se primjenjuje rješenje, jer “Provedenim izvidima utvrđeno je da su gore navedena lica po narodnosti nemci [...]”<sup>56</sup> ili: “Provedenim izvidima utvrđeno je da su gore navedena lica članovi kulturbunda [...]”<sup>57</sup>

U logore su upućivane cjelokupne njemačke/folksdojčerske obitelji, pretežno starije osobe, žene s djecom, bez obzira na dob. U nekim logorima su žene, svih dobnih skupina, pa i radno nesposobne, bile većina interniranih.<sup>58</sup> Indikativno je, pak, postojanje i posebnih logora za radno nesposobne. No, svi logoraši koji su mogli raditi prisiljavani su na različite radove, najčešće, fizičke. Djeca logoraši su često odvajani od roditelja i smještanji posebno. Uz to, i djeca od 10 do 15 godina korištena su za rad izvan logora.<sup>59</sup>

Prema najmanjim brojkama, oko 26.000 Njemica stradalo je u poslijeratnim jugoslavenskim logorima za folksdojčere. Do sada je poimenično utvrđeno 25.987 Njemica stradalih u logorima. Većina ih je umrla od gladi.<sup>60</sup> Među stradalim folksdojčerima u logorima znatan je i broj djece. Prema najmanjim brojkama, od 5.600 do 6.000 djece mlađe od 14 godina stradalo je u poslijeratnim jugoslavenskim logorima. Do sada su poimenično utvrđena 5.582 stradala

<sup>55</sup> Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 816, kut. 1, fasc. 5 “Protjerivanje Nijemaca iz FNRJ” - Zemaljska komisija za repatriaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federativne države Hrvatske, Broj 1/45., Predmet: Njemaca naših državljana repatriacija (iselenje Nijemaca) - upute -, Zagreb, 7. VII. 1945.; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, 179. - 182.

<sup>56</sup> V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, 100.

<sup>57</sup> Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, 244.

<sup>58</sup> Zoran JANJETOVIĆ, “Nemice u logorima za folksdojčere u Vojvodini 1944 - 1948.”; u: Latinka Perović (ur.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, 2, *Položaj žena kao merilo modernizacije*, Beograd 1998., 501.

<sup>59</sup> Z. JANJETOVIĆ, “Logorisanje vojvođanskih Nemaca od novembra 1944. do juna 1945. godine”, 159. - 161. i tamo navedeni izvori i literatura.

<sup>60</sup> *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernehmungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 - 1948*, 945.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, 1015.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948. Die Stationen eines Völkermords*, 313.; Vladimir GEIGER, “Logorska sudbina Nijemica u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata”, u: Damir Agičić (ur.), *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević*, Zagreb 2003., 445.

djeteta u logorima. Većina ih je također umrla od gladi.<sup>61</sup> Najnovija istraživanja ove brojke utemeljeno povećavaju.

Položaj Njemica, napose majki s djecom, bio je u logorima izrazito težak.<sup>62</sup> U vrijeme kada su Njemice (i njihova djeca) u mnogobrojnim logorima u Jugoslaviji umirali od gladi i tifusa, donesen je 31. siječnja 1946. prvi ustav FNR Jugoslavije, koji je posebno mjesto dao društvenoj brizi o majkama i djeci, napose člankom 24.: "Država naročito štiti interese matere i djeteta [...]"<sup>63</sup>

Jugoslavenske vlasti su, nakon svega, obustavile, odnosno odgodile iseljavanje/protjerivanje folksdojčera iz Jugoslavije, ali isto tako nisu dopuštale povratak izbjeglih ili prognanih Nijemaca u Jugoslaviju. Konačno, "Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ"<sup>64</sup> od 1. prosinca 1948. pripadnicima njemačke manjine koji se ne nalaze u Jugoslaviji, koji su se do tada izbjegli ili su protjerani, oduzeto je državljanstvo FNR Jugoslavije, a time i mogućnost povratka u domovinu.<sup>65</sup>

Prvi je poslijeratni popis 1948. zabilježio u Jugoslaviji 55.337 (u Hrvatskoj 10.144) pripadnika njemačke manjine. Austrijanci su, pak, na popisu 1948. uključeni, zbog neznatnog broja iskazanih pripadnika, u skupinu "Ostali".<sup>66</sup> Položaj njemačke manjine u Jugoslaviji donekle će se poboljšati nakon što je 1951. FNR Jugoslavija donijela ukaze o ukidanju ratnog stanja sa Saveznom Republikom Austrijom i s Njemačkom.<sup>67</sup> Za folksdojčere, odnosno Nijemce i Austrijance u Jugoslaviji, postojale su samo dvije mogućnosti: iseliti se što prije ili se asimilirati. Većina ih je izabrala prvo rješenje, i svaki idući popis stanovništva u Jugoslaviji, i Hrvatskoj, bilježio je njihov brojčani pad.<sup>68</sup>

Tko se od jugoslavenskih Nijemaca namjeravao iseliti, morao je na osnovi Zakona o državljanstvu FNR Jugoslavije dobiti otpust iz državljanstva. Jugoslavenske su vlasti i dalje otežavale život folksdojčerima i otezale postupak iseljavanja. Unatoč kompliciranom i skupom postupku (pristojba je po osobi

<sup>61</sup> *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernehmungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 - 1948*, 945.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944 - 1948. Die Stationen eines Völkermords*, 243., 313.

<sup>62</sup> Vladimir GEIGER, "O sudbini njemačke/folksdojčerske djece u logorima komunističke Jugoslavije 1944. - 1948.", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2000*, Osijek 2000., 197.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 122.

<sup>63</sup> *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, s.l. [Beograd], 1946., 13.

<sup>64</sup> *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, god. IV, br. 105, Beograd, 4. prosinca 1948., 1.

<sup>65</sup> Vladimir GEIGER, "Pravo na zavičaj", *Dijalog povjesničara - istoričara*, 6, Zagreb 2002., 355. - 356.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 35.

<sup>66</sup> *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. IX, *Stanovništvo po narodnosti*, Beograd, 1954., XIV. - XVI., 1. - 183.

<sup>67</sup> *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god. VII, br. 4, Beograd, 17. siječnja 1951., 68. - 69.; *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god. VII, br. 35, Beograd, 1. kolovoza 1951., 1.

<sup>68</sup> Vladimir GEIGER, "Nijemci u Hrvatskoj (od srednjega vijeka do naših dana)", u: Dražen Živić, Nenad Pokos, Anka Mišetić (ur.), *Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive*, Zagreb 2005., 289. i tamo navedeni izvori i literatura.

iznosila tromjesečni osobni dohodak)<sup>69</sup>, većina preostalih folksdojčera napustila je zemlju.

U jugoslavenskim je logorima smrtno stradala četvrtina u zavičaju preostalih Nijemaca. Ako se tome pridodaju pljačka, zlostavljanja i mnogobrojna ubojstva prije toga, kao i izrazito teški uvjeti u kojima su Nijemci živjeli nakon otpuštanja iz logora, jasno je da je najveći broj njih želio i nastojao što prije napustiti Jugoslaviju, u kojoj su izgubili svu imovinu, sva nacionalna prava i sve izgleda za napredovanje u budućnosti.<sup>70</sup>

Prema svim pokazateljima, komunističke vlasti u poslijeratnoj Jugoslaviji nisu, što se tiče folksdojčera, pravile razlike između spolova i prema životnoj dobi. Njihov položaj i sudbina u pojedinačnim slučajevima ovisio je o starosti, snazi, zdravlju, dobroj ili zloj volji onih koji su nad njima imali vlast i odlučivali o njihovoj sudbini.<sup>71</sup>

Egzodus jugoslavenskih Nijemaca po opsegu i dalekosežnostima posljedica premašio je sve što se u novijoj povijesti događalo na južnoslavenskim prostorima. Najveće demografske gubitke u Jugoslaviji, naime preko 90%, imali su uz Židove upravo folksdojčeri. No, poslijeratna je jugoslavenska komunistička vlast, diplomacija i historiografija uporno i bez skrupula ubrajala folksdojčerska stradanja u žrtve fašizma i nacizma.<sup>72</sup>

Prema svim pokazateljima KP Jugoslavije predvođena J. Brozom Titom imala je i tijekom rata i u poraću namjeru da jugoslavenske Nijemce potpuno ili djelomično uništi. Ta namjera je, potvrđuju brojni dokumenti, zakoni, tumačenja, uredbе, odluke i slično, postojala i prije djelovanja i radnji koji su doveli do pohoda na njemačku manjinu u Jugoslaviji. Također, mnogobrojni dokumenti i događaji potvrđuju da je postojala i svijest i volja u ostvarenju namjere.

\*

Tijekom Drugoga svjetskog rata Komunistička partija Jugoslavije i partizanski pokret izričito su tvrdili da im je strano svako nasilje i nezakonitost. U poslijeratnoj Jugoslaviji komunističke vlasti iskazuju ista stajališta.

Na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije 29. studenoga 1943. donesena je "Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu" koja uz isticanje pune ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije naglašava: "Nacionalnim manjinama u Jugoslaviji obezbediće se sva nacionalna prava."<sup>73</sup> Ravnopravnost i sva manjinska prava u Jugoslaviji, na temelju odluka Drugoga zasjedanja AVNOJ-a, zajamčena su i folksdojčerima.

<sup>69</sup> Z. JANJETOVIĆ, "O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca", 34.; Z. JANJETOVIĆ, "Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje", 115.

<sup>70</sup> Z. JANJETOVIĆ, "Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje", 117.

<sup>71</sup> Z. JANJETOVIĆ, "Nemice u logorima za folksdojčere u Vojvodini 1944 - 1948", 503. - 504.; V. GEIGER, "Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.", 282.

<sup>72</sup> Bogoljub KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1990., 105. - 106.

<sup>73</sup> *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god. I, br. 1, Beograd, 1. veljače 1945., 4.; Slobodan NEŠOVIĆ (prir.), *Stvaranje nove Jugoslavije 1941 - 1945*, Beograd 1981., 228.



Partizanski pokret o tome je u proljeće 1944. njemačkoj manjini u Slavoniji uputio i proglas na njemačkome jeziku ("Die Beschlüsse der II. Tagung des AVNOJ und die deutsche Minderheit in Kroatien").<sup>74</sup> Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske na Trećem zasjedanju, 9. svibnja 1944., donijelo je "Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske", u kojoj je istaknuto: "Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život" te: "Svi građani federalne države Hrvatske jednaki su i ravnopravni pred zakonom bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest" i "Svako građaninu zajamčena je sigurnost ličnosti i imovine [...]".<sup>75</sup> Štoviše, i prema Ustavu FNR Jugoslavije iz siječnja 1946.: "Svi građani Federativne Narodne Republike Jugoslavije jednaki su pred zakonom i ravnopravni su bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest", kao i: "Protivan je ustavu i kažnjiv svaki akt kojim se građanima daju privilegiji ili ograničavaju prava na temelju razlike u narodnosti, rasi i vjeroispovijesti i svako propovijedanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje i razdora."<sup>76</sup>

\*

Sudbina njemačkog stanovništva u Jugoslaviji jedno je od naličja "narodno-oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije" te zadire u moralne temelje Titove Jugoslavije.

Nakon svega, u vezi s jugoslavenskim Nijemcima, nameće se pitanje tko je odgovoran za one koji nisu uspjeli ili htjeli otići iz zavičaja, što je s desetinama tisuća onih koji u ratu nisu sudjelovali, koje nije zanimala politika i koji su spokojno i čiste savjesti dočekali "osloboditelje"?

No, ne smijemo zaboraviti, nisu jugoslavenske Nijemce protjerali i(li) pobili Srbi, Hrvati ili neki drugi, pa čak niti partizani i(li) komunisti, već konkretni partizani i(li) komunisti, konkretni Hrvati, konkretni Srbi, konkretni neki drugi, počevši od onih koji su izdavali naređenja, pa sve do izvršitelja. Kolektivnog zločina nema. Postoje konkretni nalogodavci i konkretni izvršitelji, kao što postoje i konkretne žrtve. Nema kolektivne krivnje. Samo oni koji su nevine ljude ili ljude nedokazane krivnje slali u progonstvo, logore i smrt, mogu smišljati sulude teorije o kolektivnoj odgovornosti nekog naroda.

J. Broz Tito je i u ratu i poslije rata zauzimao ključne vojne, političke i državničke položaje: bio je vrhovni zapovjednik Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, vrhovni zapovjednik i maršal Jugoslavenske armije, ministar Narodne obrane Jugoslavije, generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije, predsjednik Narodne fronte Jugoslavije, predsjednik vlade DF/FNR Jugoslavije, itd. Dakle, J. Broz Tito je odlučivao o mnogočemu ili, pak, znatno utjecao na ključne

<sup>74</sup> Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R V Hk - 8° 220a, "Die Beschlüsse der II. Tagung des AVNOJ und die deutsche Minderheit in Kroatien", Izdanje Prop-odjela Oblasnog NOO-a za Slavoniju, s.l., s.a. [1944.].

<sup>75</sup> *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbirka dokumenata 1944 (od 1. siječnja do 9. svibnja)*, Zagreb 1970., 666. - 667.

<sup>76</sup> *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 12.

dogadaje, među kojima je nezaobilazno i stajalište i djelovanja prema jugoslavenskim Nijemcima.

Pobjednici su, stvarajući mitsku sliku povijesti, sebi pripisali ulogu *Dobra*, a poraženima ulogu *Zla*. Historiografija o sudbini jugoslavenskih folksdojčera tek treba donijeti utemeljene odgovore. Pretpostavljam, pak, da ti odgovori mnogima neće biti ugodni.

## SUMMARY

### JOSIP BROZ TITO AND THE FATE OF THE ETHNIC GERMANS IN YUGOSLAVIA

Even today, some authors exert themselves to preserve the dogma that Josip Broz Tito was perfect and faultless, on more or less established or accepted grounds. The other extreme is authors who take issue with him on almost everything and vilify him for many things in an unjustified and biased manner. This work uses archival documents, published and unpublished, newspapers, literature, historiography, journalistic writing and memoirs to show which decisions Tito personally made or endorsed concerning the fate of the Germans of Yugoslavia at the end of the Second World War and in the immediate postwar period. The work considers the issue of the extent to which Tito was aware of the fate of the Germans of Yugoslavia, especially in regards to their persecution, liquidation, and the death of civilians, older people, women and children in camps. The conclusion suggests that everyone is guilty to the extent that he or she was able to influence events around them at the time they lived. Tito wanted and was able to decide on almost everything, including the approach taken toward the Germans of Yugoslavia, and here is where we can measure his, or anyone's for the matter, degree of responsibility and just deserts.

Key words: Josip Broz Tito, Danubian Swabians